

УДК 378: 37.013.3

С.В. Іванова,
здобувач

(Житомирський державний університет імені Івана Франка)

ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ ПІДХІД ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВЧИТЕЛЯ БІОЛОГІЇ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ ЇЇ ВДОСКОНАЛЕННЯ В ЗАКЛАДІ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ОСВІТИ

У статті пропонується уточнене визначення поняття "професійна компетентність" на основі функціонального підходу до розуміння компетентностей. Окреслено проблеми удосконалення професійної компетентності вчителів біології в закладах післядипломної педагогічної освіти. Зазначено, що вдосконалення професійної компетентності вчителя є основою для організації методичної і викладацької роботи в закладах післядипломної освіти.

Компетентнісний підхід до освіти дорослих сьогодні одночасно є проблемою і науково-теоретичною, і практично-прикладною. Поняття "компетентність" застосовується для опису певної кількості різних когнітивних, психомоторних, емоційних, вольових та інших рис, властивих людині. Компетентнісний підхід, крім іншого, став основою організації навчального процесу у вітчизняних інститутах післядипломної педагогічної освіти.

В Україні різні аспекти компетентнісної освіти досліджують такі вчені, як: Н. Бібік, О. Бігич, О. Бірюк, І. Булах, О. Дубасенюк, Г. Єльнікова, І. Єрмаков, О. Заблоцька, С. Клепко, О. Овчарук, О. Пометун, О. Савченко, Л. Хоружа та ін.

Серед російських учених найбільш ґрунтовні праці з проблем компетентнісної освіти належать Н. Гришановій, І. Зимній, В. Кальнею, В. Краєвському, Л. Луценко, Ю. Татур, А. Хуторському, В. Шадрикову, С. Шишову.

Хоча проблематика компетентнісного підходу у вищій та післядипломній освіті стала предметом дослідження багатьох вітчизняних науковців, але аспекти удосконалення професійної компетентності вчителя в закладах післядипломної освіти з точки зору функціонального підходу ще чекає свого наукового вирішення.

Саме тому *метою* нашої статті є уточнення сутності поняття професійної компетентності вчителя біології з точки зору функціонального підходу та визначення основних шляхів її удосконалення в контексті освітньої діяльності закладів післядипломної педагогічної освіти.

Більшість дослідників вважають, що поняття "компетентність" і "компетенція" увійшли в освітянську термінологію з 1958 року [1: 12]. Інтерес до проблеми дослідження компетентностей пов'язаний із запуском штучного супутника Землі СРСР у жовтні 1957 року й наступною слідом за цим найширшою критикою системи освіти в США.

Розмежування в педагогіці понять "компетенція" й "компетентність" хронологічно можна віднести до цього ж періоду [2].

На думку дослідників, інтерес до проблеми дослідження компетентностей і компетенцій звичайно збігався із кризовими ситуаціями в економіці, освіті й культурі.

У СРСР у період 1970-1990 років розроблялися різні класифікації компетенцій, визнані педагогічною громадськістю. О. Бондаревська, І. Зимня, Н. Кузьміна, А. Маркова, А. Хуторської, В. Краєвський й інші автори використовували поняття "компетентність" й "компетенція" як для опису кінцевого результату навчання, так і для опису різних якостей особистості (притаманих їй або сформованих у процесі освіти).

Дотепер не існує єдності в розумінні сутності термінів "компетенція" й "компетентність". Поняття "компетентність" використовується для опису кінцевого результату навчання; поняття "компетенція" здобуває значення "знаю, як" на відміну від раніше прийнятого орієнтира в педагогіці "знаю, що" [3].

Компетентність, за визначенням О. Пометун, потрібно сприймати як об'єктивну категорію, що фіксує суспільно визнаний комплекс певного рівня знань, умінь, навичок, ставлень, завдяки яким педагог здатний здійснювати складні поліфункціональні, поліпредметні, культуродоцільні види діяльності [4: 19]. Поняття компетенції, на думку Н. Бібік, є поняттям вужчим за обсягом від "компетентності" і похідним від нього. Компетенція є соціально-закріпленим освітнім результатом реалізації компетентностей [4: 20].

На нашу думку, найбільш ґрунтовно в педагогічній науці розмежувала зазначені поняття стосовно вищої школи О. Заблоцька [5]. На основі контент-аналізу вона прийшла до висновку, що:

- компетентність – це якість реалізації на практиці результату формування у суб'єктів навчання компетенцій, визначених нормативними джерелами для певної галузі діяльності (якість реалізації кваліфікації);
- кваліфікація – це офіційне визнання результату формування в суб'єктів навчання компетенцій, визначених нормативними освітніми документами для певної галузі діяльності;

- компетенції є одиницями та результатом освітньої діяльності при компетентнісному підході;
- компетенція – це інтегрована особистісно-діяльнісна категорія, яка формується під час навчання в результаті поєднання початкового особистого досвіду, знань, умінь, навичок, способів діяльності, особистісних цінностей та здатності їх застосування в процесі продуктивної діяльності стосовно кола предметів та процесів певної галузі людської діяльності [5: 55].

Саме таке розуміння основних понять компетентнісної освіти закладає можливість функціонального підходу до розгляду проблематики професійної компетентності педагога.

При розгляді проблем модернізації освіти й визначення вимог до педагогів-практиків широко застосовується термін "професійна компетентність". К. Шапошников розуміє категорію "професійна компетентність" як готовність і здатність фахівця приймати ефективні рішення при здійсненні професійної діяльності [2]. Професійна компетентність "у цілому характеризується сукупністю інтегрованих знань, умінь і досвіду, а також особистісних якостей, що дозволяють людині ефективно проектувати й здійснювати професійну діяльність у взаємодії з навколишнім світом" [2: 13]. К. Шапошников й А. Дорофєєв уважають, що в основу показників суб'єктної професійної компетентності можуть бути покладені характеристики актуальної й потенційної діяльності фахівця.

У 70-80 роках ХХ століття в США приділялася велика увага розробці концепції навчання педагогів на основі компетентнісного підходу [6]. У результаті спостереження за діяльністю ефективно працюючих педагогів і моделювання потреб майбутнього було виявлено ряд компетенцій, заснованих на принципах: "знати, робити, бути" [3: 157]. З того часу вплив особистісних якостей викладача на його професійну компетентність відзначається практично всіма дослідниками.

За висновками Т. Ковальнової, знання, вміння, навички – це одиниці культури, в той же час компетентності – це одиниці ринкової економіки, які беруть свій початок не в педагогіці, а у сфері економіки, управління та підготовки кадрів [7]. Як уважав Дж. Равен, компетентність, на відміну від ЗУНів, можна виміряти тільки з урахуванням мотивації на відповідне досягнення. Тому реалізація компетентнісного підходу в професійній освіті полягає в тому, що в процесі підготовки та перепідготовки спеціаліста виникає ідея відкритого замовлення на зміст освіти. Це замовлення офіційно сформоване в Державному стандарті вищої освіти, в галузевих стандартах, у міжнародних документах. Наприклад, Міжнародною організацією економічного співробітництва та розвитку професійна компетентність трактується як здатність успішно відповідати вимогам або виконувати завдання (діяльність), що складається з когнітивних та некогнітивних компонентів.

Поки науковці дискутують з приводу сутності та складових професійної компетентності вчителя поняття "професійна компетентність" уже введене в обіг у нормативних актах, які регулюють сферу вищої освіти в Україні. Це поняття вжито для визначення якості вищої освіти (якість вищої освіти – сукупність якостей особи з вищою освітою, що відображає її професійну компетентність, ціннісну орієнтацію, соціальну спрямованість і обумовлює здатність задовольняти як особисті духовні й матеріальні потреби, так і потреби суспільства) та вимог до випускника ВНЗ (освітньо-кваліфікаційна характеристика випускника вищого навчального закладу відображає цілі вищої освіти та професійної підготовки, визначає місце фахівця в структурі галузей економіки держави і вимоги до його компетентності, інших соціально важливих якостей, систему виробничих функцій і типових завдань діяльності й умінь для їх реалізації).

Виходячи з наведеного нормативного підходу, професійна компетентність випускника вищого навчального закладу – це якісний результат вищої освіти в Україні.

Галузевими стандартами вищої освіти України запроваджується модель професійної компетентності фахівця, названа освітньо-кваліфікаційною характеристикою. Таким чином, компетентнісний підхід в освіті України запроваджується де-факто як обов'язковий на державному рівні.

Зважаючи на нормативне тлумачення поняття професійної компетентності, враховуючи міжнародні підходи до вирішення цієї проблеми і висновки О. Заблоцької, ми уточнюємо поняття "професійна компетентність педагога" як *здатність фахівця від моменту початку своєї професійної діяльності на рівні визначеного державою певного стандарту відповідати суспільним вимогам професії шляхом ефективної професійної діяльності та демонструвати належні особисті якості, мобілізуючи для цього відповідні знання, вміння, навички, емоції, ґрунтуючись на власній внутрішній мотивації, ставленнях, моральних і етичних цінностях та досвіді, усвідомлюючи обмеження у своїх знаннях і вміннях та акумулюючи інші ресурси для їх компенсації*.

Концепція компетентності, що відповідає наведеному визначенню, ґрунтується на функціональному підході, за якого людина є компетентною не сама по собі, а відносно реалізації зовнішніх функцій, тобто успішно функціонує у відповідь на індивідуальні або соціальні вимоги, здійснює діяльність або виконує задачі. Зовнішній прояв залежить від внутрішньої індивідуальної структури компетентності, яка є конгломератом знань, когнітивних умінь, маніпуляційних навичок,

мотивації, моральних і етичних цінностей, ставлень, емоцій та інших соціально-психологічних компонентів, що мобілізуються для ефективної дії. Таку компетентність набувають упродовж життя, і роль соціальних інституцій, зокрема закладів післядипломної освіти, в удосконаленні компетентності є надзвичайно важливою.

Зрозуміло, що досліджуючи професійну компетентність, потрібно визначити її структурні елементи та інші класифікаційні ознаки. Зокрема, компетентність можна класифікувати за типом психологічних конструктів (когнітивні, психомоторні, афективні, вольові, соціальні та поведінкові), за структурними компонентами (концептуальний, процедурний, діяльнісний, мотиваційний), за ступенем специфічності (загальні або ключові або професійно-неспецифічні, загально-професійні, професійно-специфічні, інституційно-специфічні), за предметним доменом тощо.

О. Дубасенюк до основних складових елементів професійно-педагогічної компетентності відносить:

- компетентність у сфері теорії та методики виховного процесу;
- компетентність у сфері фахових предметів;
- соціально-педагогічну компетентність;
- диференціально-психологічну компетентність;
- аутопсихологічну компетентність [8].

На думку дослідниці, професійно-педагогічна компетентність визначається вмінням педагога особливим чином структурувати наукові і практичні знання для ефективного розв'язання виховних завдань. Особистісні знання, в такому разі, є результатом розвинених здібностей і спрямованості, що впливають на сприйняття педагогічних явищ, ситуацій, а також на засоби перетворення наукових позицій [8].

Американський національний комітет з професійних учительських стандартів розробив вимоги для одержання вчительського сертифікату та визначив базові стандарти для компетентних учителів. Згідно з ними вчитель повинен:

- приймати на себе відповідальність за учнів та їхнє навчання;
- бути менеджером і наставником для своїх учнів;
- удосконалювати свої знання відповідно до практичного досвіду.

Російська дослідниця Т. Ісаєва у змісті профкомпетентності виокремлює:

- адаптаційно-цивілізаційну складову;
- соціальну складову;
- соціально-організаційну складову;
- предметно-методичну складову;
- комунікативну складову;
- ціннісно-змістову складову [3].

Конструктивним є підхід до структури компетентностей педагога, представлений у роботах І. Лернера, В. Краєвського, А. Хуторського. Автори запропонували розглядати кожен компетентність як єдність трьох складових:

- когнітивна складова (наявність системи педагогічних і спеціальних предметних знань);
- операціонально-технологічна складова (володіння методами, технологіями, способами педагогічної взаємодії, методами навчання даного предмета);
- особистісна складова (етичні й соціальні позиції й установки, риси особистості спеціаліста).

Нам більше імponує погляд А. Маркової, яка наводить у своїх роботах типологічну характеристику поняття "професійна компетентність". Дослідниця виділяє такі її види:

- **спеціальна компетентність** – володіння власне професійною діяльністю на досить високому рівні, здатність проектувати свій подальший професійний розвиток;
- **соціальна компетентність** – володіння спільною (груповою, кооперативною) професійною діяльністю, співробітництвом, а також прийнятими в даній професії прийомами професійного спілкування, соціальна відповідальність за результати своєї професійної праці;
- **особистісна компетентність** – володіння прийомами особистісного самовираження та саморозвитку засобами протистояння професійним деформаціям особистості;
- **індивідуальна компетентність** – володіння прийомами самореалізації і розвитку індивідуальності в межах професії, готовність до професійного зростання, вміння раціонально організувати свою працю без перевантажень.

Спираючись на висновки А. Морозова і Д. Чернилевського, які виокремлюють у педагога професійну, особистісну і пізнавальну компетентності та відштовхуючись від типології А. Марченко, можемо стверджувати, що професійна компетентність педагога складається з чотирьох компонентів, які формуються під час навчання у ВНЗ та удосконалюються у процесі подальшої професійної діяльності й післядипломної освіти:

- спеціальна складова;
- соціальна складова;
- особистісна складова;
- індивідуальна складова.

З точки зору функціонального підходу в закладах післядипломної освіти значна увага повинна приділятися удосконаленню спеціальної складової професійної компетентності вчителя.

Спеціальна складова професійної компетентності вчителя біології передбачає вміння відібрати той обсяг фактологічного матеріалу з теми, тих методів та технологій навчання, яких досить для формування ключових, надпредметних та предметних компетентностей учнів.

Організація компетентнісної освіти у школі передбачає перенесення вчителем головних акцентів з відтворення учнями окремих фактів, визначень, ознак живих об'єктів на отримання ними навичок застосування біологічних законів і теорій для пояснення явищ, що спостерігаються в природі. Із цією метою вчитель повинен не збільшувати обсяг досліджуваного матеріалу, а підвищувати рівень його засвоєння від простої репродукції до усвідомленого застосування отриманих знань у знайомих і незнайомих ситуаціях. Саме тому спеціальна складова професійної компетентності вчителя біології передбачає зростання ролі практичних робіт, занять по застосуванню знань, розв'язанню біологічних задач.

З точки зору компетентнісного підходу, методика навчання біології повинна націлювати учнів на самостійний аналіз біологічних явищ, порівняння біологічних об'єктів і спонукувати їх до самостійного мислення. На перехід від знаннєвої до особистісно орієнтованої моделі навчання біології вчителя потрібно спрямовувати шляхом використання сучасних освітніх технологій, зокрема:

- технологій розвитку критичного мислення;
- технологій проектного й проблемного навчання;
- педагогічних майстерень.

Вони дозволяють розвивати інтерес учнів до предмета й оптимізувати освітній процес. Розвитку пізнавальної активності сприяє самостійна робота учнів з навчальною літературою, проведення досліджень у природі.

Компетентнісний підхід допомагає підсилити практичну спрямованість шкільної біології в допрофільному та профільному навчанні. Саме тому в процесі підвищення кваліфікації вчителя необхідно звернути значну увагу на здатність педагога аналізувати власну професійну діяльність і навчально-пізнавальну діяльність учнів, володіння навичками спілкування з класом і малими групами під час навчальної роботи, вміння організувати спілкування учнів між собою в ході уроку, в проектуванні власної діяльності і в самоорганізації та самоосвіті.

Але діяльність з удосконалення складових професійної компетентності вчителя буде ефективною, якщо на рівні школи, методичних центрів та регіонального інституту післядипломної освіти буде "прозорість" з погляду технології оцінки якості професійної діяльності, іншими словами, кожен учитель, завуч, голова методичного об'єднання, методист обласного інституту післядипломної освіти – всі суб'єкти співуправління якістю роботи вчителя повинні однаково розуміти зміст понять сфери компетентнісної освіти. Адже саме їхній контекст буде основою:

- для моніторингу професіоналізму вчителя, виокремлення напрямків і форм його індивідуальної методичної роботи;
- для визначення заохочень за якість роботи.

Саме тому від чіткості понять та прозорості змісту категорій компетентнісної освіти значним чином залежить і психологічний комфорт у колективі, й можливості конструктивного діалогу між адміністрацією й вчителем, і – зрештою – середовище, в якому будуть учитися діти.

Зазначена проблематика вдосконалення професійної компетентності вчителя повинна стати основою для організації методичної і викладацької роботи в закладах післядипломної освіти під час курсової перепідготовки вчителів-практиків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Концепция модернизации российского образования на период до 2010 г. // Модернизация российского образования. Документы и материалы. – М.: Изд-во ВШЭ, 2002. – С. 263-282.
2. Шапошников К.В. Контекстный подход в процессе формирования профессиональной компетентности будущих лингвистов-переводчиков. Автореферат дисс. ... канд. пед. наук. – Йошкар-Ола, 2006. – 26 с.
3. Исаева Т.Е. Классификация профессионально-личностных компетенций вузовского преподавателя / Труды международной научно-практической Интернет-конференции "Преподаватель высшей школы в XXI веке". Сб. 4. – Ростов-н/Д: Рост. гос. ун-т путей сообщения. – С. 15-21.
4. Пометун О.І. Формування громадянської компетентності: погляд з позиції сучасної педагогічної науки // Вісник програм шкільних обмінів. – 2005. – № 23. – С. 18-20.

5. Заблоцька О.С. Компетентність, кваліфікація, компетенція як ключові категорії компетентнісної парадигми вищої освіти // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – 2008. – № 39. – С. 52-56.
6. Competency-Based Teacher Education: Progress, Problems and Prospects / Ed. By W.R. Houston, R.B. Howsam. – Chicago: Science Research Association, 1972, Vol. X. –182 p.
7. Ковалева Т.М. Компетентностный подход как идея открытого заказа на содержание школьного образования в контексте русской культуры // Интернет-журнал "Эйдос". – 2007. – 30 сентября // <http://www.eidos.ru/journal/2007/0930-4.htm>.
8. Дубасенюк О.А. Концептуальні положення теоретичної професійної діяльності // Педагогіка і психологія. – 1994. – № 4. – С. 94-97.

Матеріал надійшов до редакції 05.09. 2008 р.

Иванова С.В. Функциональный подход к определению профессиональной компетентности учителя биологии и организация её усовершенствования в учреждении последипломного образования.

В статье предлагается уточненное определение понятия "профессиональная компетентность" на основе функционального подхода к пониманию компетентностей. Определены проблемы усовершенствования профессиональной компетентности учителей биологии в учреждениях последипломного педагогического образования. Отмечено, что усовершенствование профессиональной компетентности учителя является основой для организации методической и преподавательской работы в учреждениях последипломного образования.

Ivanova S.V. The Functional Approach to Definition of Professional Competence of the Biology Teacher and the Organisation of its Improvement in the Establishment of Post-graduate Pedagogical Education.

In the article the specified definition of concept "professional competence" on the basis of the functional approach to understanding competences is offered. Problems of improvement of professional competence of biology teachers in institutions of post graduate pedagogical education are defined. It is mentioned, that improvement of professional competence of the teacher is a basis for the realizations of methodical and teaching work in institutes of post-graduate pedagogical education.